

FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN EDEBİYATI

Arş.Gör. Ömer Faruk AKPINAR
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Kur'ân'ın tümünün veya bazı sure ve ayetlerinin faziletlerini konu edinen Fezâilü'l-Kur'ân ilmi, hakkında pek çok çalışmanın yapıldığı bir alan olmuştur. Bu konuyla alakalı hadislerin bir araya getirilmesi ile başlayan bu literatür, tefsir ve hadis kitaplarının bir parçası olarak veya müstakil olarak çalışmalara konu olmuştur. Çokça zayıf ve uydurma rivayetin dâhil olduğu Fezâilü'l-Kur'ân hadislerinden doğru bir şekilde istifade etmek için, yapılan çalışmaları tanıtmak, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fezâilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın faziletleri, Sûrelerin faziletleri

ABSTRACT

Fedailu'l-Qur'an's Literature

The science, Fedailu'l-Qur'an, examines the virtues of Qur'an and its chapters and many people studies in this area. Its literature has begun with hadith collections about this subject, and has become a chapter of taftheer and hadith books or separate works. There are a lot of weak and invented hadiths in the Fedailu'l-Qur'an. So this article aims to introduce the previously made works in this field to get benefits from the hadiths of Fedailu'l-Qur'an properly.

Key Words: Fedailu'l-Qur'an, Virtues of Quran, Virtues of Quran's chapters

A. BİR KUR'ÂN İLMİ OLARAK FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân-ı Kerim'in tümünün veya bazı sure ve ayetlerinin faziletleri hakkında Hz. Peygamber (s.a) ve sahabeden nakledilen haberler 'Fezâilü'l-Kur'ân' veya 'Sevâbü'l-Kur'ân' olarak isimlendirilir. Fezâilü'l-Kur'ân'ın, Kur'ân-ı Kerim ile olan irtibatı sebebiyle ilimler içinde en şerefli ve özel bir yeri vardır. Kur'ân tilavetini, ezberini ve Kur'ân'la sağlam bir bağ kurmayı teşvik etmesi, sevap artırmaya ve kolay amellerle günahlardan arınmaya vesile olması, 'gönüllerin şifası'¹ olan Kur'ân ile tedavi olmaya yöneltmesi bu ilme değer kazandıran özelliklerdendir. Öyle ki insanları Kur'ân'a teşvik etmek, tasvip etmemiz mümkün olmasa da, tarih boyunca, hakkında Hz. Peygamber'e yalan isnad edilerek hadisler uydurulacak kadar üzerinde durulan bir konu olagelmıştır.

¹ Yûnus 10/57; İsrâ 17/82.

Fezâilü'l-Kur'ân ilminin kaynağı Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerdir. Bu sebeple hadis ilminin verilerini kullanan bu ilmin hadis ilmi ile de bağlantısı bulunmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların hadis rivayetlerini bir araya getirmek şeklinde olması bunun bir göstergesidir. Fezâilü'l-Kur'ân başlığı altında yapılan çalışmalarda sadece fazilet konusu işlenmemekte; bunun yanı sıra Kur'ân'ın nüzûlu, Mekkî ve Medenî sureler, Kur'ân'ın yazılması, toplanması, eğitim-öğretimi, okuma adabı, Kur'ân'ın şefaati gibi Kur'ân ilimleri ile alakalı pek çok konuya da yer verilmektedir. Bu muhtevası ile Havâssü'l-Kur'ân adlı ilimle karıştırılmaktadır.² Havâssü'l-Kur'ân ilmi, bazı ayet ve sûrelerin özelliklerinden bahseden ilimdir. Muhtevası göz önünde bulundurulduğunda Fezâilü'l-Kur'ân ilmi, Havâssü'l-Kur'ân ilmini kapsamaktadır.

Kur'ân'ın faziletine dair haberler genel olarak iki başlık altında incelenmiştir: Birincisi Kur'ân'ın bütünüdür. Faziletine dair rivayetlerdir ki bunlar, Kur'ân okumanın ecir ve fazileti, Kur'ân'ı öğrenip öğretmenin, ezberlemenin önemi, Kur'ân'ın şefaatchi olacağı gibi hadislerdir. Âlimler nezdinde meşhur olan şu hadis bu kısma örnek olarak verilebilir:

Rasulullah (s.a) şöyle buyurdu: *"Kur'ân okuyan müminin misâli, kokusu da tadı da güzel portakal gibidir. Kur'ân okumayan müminin misâli, kokusu olmayan ama tatlı olan hurma gibidir. Kur'ân okuyan münafığın misâli, kokusu güzel olan fakat tadı acı olan reyhan otu gibidir. Kur'ân okumayan münafığın misâli ise kokusu olmayan tadı da acı olan Ebû Cehil karpuzu gibidir."*³

İkincisi ise bazı sûre ve ayetlerin faziletlerine dair rivayetlerdir. Sûrelerden bir kısmının diğerlerine faziletinin olup olmaması konusu ulema tarafından tartışılmıştır. Ehl-i sünnet imamlarından Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (324/935) ve Ebû Bekir el-Bâkîllânî (403/1013) 'Kur'ân'da bazı bölümler diğerlerinden üstündür' şeklindeki görüşü eleştirmişler, Kur'ân'ın tümünün Allah kelamı olması hasebiyle bazı sûre ve ayetlerin üstün olduğunu söylemenin diğer bölümlerin nâkis olduğu vehmine götürüleceğinden böyle söylemenin doğru olmayacağını söylemişlerdir. Mâlik b. Enes (179/795), İbn Hıbbân (354/965) ve Hülî (1003/1595) de bu görüştedir. Ancak İshâk b. Râhûye (236/851), Ebû Bekir b. el-Arabî (638/1240), Kâdî İyâd (546/1149), Gazâlî (505/1111)⁴, Kurtubî (671/1273), İzzeddin b. Abdisselâm (678/1279) gibi âlimler bu konuda gelen hadislerin zahirlerine bakarak ayet ve sûrelerdeki tafidli kabul etmişlerdir. Bunlar Kur'ân'da Allah'ın kendi sözleri ile O'ndan bahseden ayetlerin, sair kimse-lerden bahseden ayetlerle aynı seviyede olamayacağını söylemişlerdir. Bunlara göre mesela Allah'ın sıfatlarından bahseden İhlâs sûresi ile azılı bir İslâm düş-

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi* adlı eserinde Havâssü'l-Kur'ân başlığına yer vermiş, Fezâilü'l-Kur'ân'ı zikretmemiştir. Bkz. Bilmen, *Tefsir Tarihi I*, s. 57, 122.

³ Buhârî, Et'ime, 30; Fezâil, 17, 36, Tevhid 57; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 243; Ebû Dâvud, Edeb, 18; Tirmizî, Edeb, 79; Nesâî, İmân, 32; Emsâl, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 397, 404, 408.

⁴ Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, s. 62.

manını konu edinen Leheb sûresi fazilet bakımından birbirinden farklı olmalıdır. Tafdîli kabul edenlerden bazıları Bakara sûresindeki “*Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz..*” (Bakara, 2/106) ayetini de görüşlerine delil olarak getirirler.⁵ Halîmî (403/1012?) de tafdil konusunda şu açıklamalarda bulunur: Tafdîl, şu manalara gelebilir: 1. Bir ayetle amel etmek, diğerleriyle amelden üstün ve insanlar için daha kazançlı olabilir. Buna göre emir, nehiy, va'd ve vaîd ile alakalı ayetler kıssaları işleyen ayetlerden faziletlidirler. 2. Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinen ayetler, muhtevaları sebebiyle diğerlerinden faziletlidirler. 3. Bazı ayetler okuyucu için daha çabuk fayda ve sevaplara vesile olduğu için faziletlidir. 4. Kur'ân, sâir vahiylerden okuma, amel, ibadet ve mucize olma yönüyle daha hayırlıdır. 5. Allah, bazı zaman ve mekânları diğerlerinden faziletli kıldığı gibi bazı sûreleri okumayı da daha faziletli kılmıştır.⁶

Genel kabul gören bu görüşe göre ‘sevabı çok’ manasına gelmek üzere ayetler ve sûreler arasında tafdil caizdir.⁷

Kur'ân sûrelerinin tamamı hakkında ne Peygamber'den (s.a) ne de sahabeden ayrı ayrı hadis varid olmuştur. Abdullah b. el-Mübârek, bu türden rivayet edilen haberlerin zındıklar tarafından uydurulmuş olacağını söylemiştir.⁸ Süyûtî (911/1505), Kur'ân'ın faziletleri konusundaki mevzû olmayan rivayetleri *Hamâilü'z-züher* isimli bir eserde topladığını belirttiikten sonra Fezâil hadisleri incelendiğinde haklarında sahih hadis bulunan sûreleri şöyle sıralamıştır: el-Fatiha, ez-Zehrvân (el-Bakara ve Âlu Imrân), el-En'âm, es-Seb'u't-Tivâl (Fatiha'dan sonraki ilk yedi sûredir. Bunların tamamı hakkında bir hadis varid olmuştur), el-Kehf, Yâsîn, ed-Duhân, el-Mülk, ez-Zilzâl, en-Nasr, el-Kâfirûn, el-İhlâs, el-Muavvizeteyn. Süyûtî'ye göre bunların dışındaki sûrelerin fazileti hakkında hiçbir sahih hadis bulunmamaktadır.⁹

Kur'ân'ın her sûresinin faziletine dair tefsirlerde zikredilen rivayetlerin büyük kısmı Übey b. Ka'b'a (ö.19~32) dayanır ki bunların çoğu mevzû' (uydurma) haberlerdir. Bu haberleri uyduranların çoğu uydurma gerekçesi olarak insanların Kur'ân'dan uzaklaştıklarını, bu sebeple onları teşvik için ve sevap ümit ederek bu rivayetleri vaz' ettiklerini söylemişlerdir. Bu kimselere “*Kim benim üzere rime/benim aleyhime kasten yalan söyleirse cehennemdeki yerine hazırlansın.*” hadisi¹⁰ hatırlatılınca; aleyhte değil, lehte hadis uydurdıklarını söyleyerek cevap vermişlerdir.¹¹ Bu şekilde hadis uydurup itirafta bulunan kimselerden bazısının

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtubî, *et-Tezkâr*, s. 40-45; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 2139-2141; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde*, II, s.513-515.

⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 515; Süyûtî, *el-İtkân*, s.2142-2144.

⁷ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IV, 2271-2272.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf* (thk. Ebû Ğudde), s. 113.

⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 2099; A.Mf., *Tedribü'r-râvî*, I, 158.

¹⁰ Buhârî, *İlim*, 38; Müslim, *Mukaddime*, 3, 4.

¹¹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 157; Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 432; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.203.

ismi şöyledir: Meysere b. Abdurrabbih¹², Ömer b. Sabih¹³, Muhammed b. Ükkâşe el-Kirmânî (225/839)¹⁴, Me'mûn b. Ahmed el-Herevî (250/864)¹⁵, Gıyâs b. İbrâhîm (II-VIII. asır)¹⁶, Süleyman b. Amr en-Nehâî (III/IX. asır)¹⁷, Muallâ b. Abdurrahman el-Vâstî (III/IX. asır)¹⁸. Bu türden hadis uyduran kimseler, her ne kadar halis niyet sahibi olsalar da yaptıkları işi mazur görmek mümkün değildir ve böyle kimseler küfür ile itham olunmasa da küfürden sonra en büyük günahlardan birini işlemiş olurlar. Ayrıca bu davranış, insanlarda bir gevşekliliğe sebep olur ve hadis uydurma işine rağbet artar; bunun sonucunda da hadislerin değeri azalır ve İslâm'ın nurunu söndürmek için hadislerle mücadele eden müsteşriklere kolaylık sağlanmış olur.

“Zenâdika” tabir olunan kimseler de dini karıştırmak ve Müslümanları şaşırtmak üzere pek çok hadis uydurmuşlardır. Ancak uydurmalar konusunda ulemânın o rivayetleri halka unutturmakta en çok zorlandığı rivayetler halis niyet iddiası ile uydurulan rivayetlerdir. *Sahih-i Buhârî* mütercim ve şârihi olan Babanzâde Ahmed Nâim, bu durumdan şu sözlerle yakınmaktadır:

“Vaz’ı hadîs’e bazen dinsizlik değil de bilâkis câhilâne bir gayret-i dîniye bâis olmuştur. Diyânetle ma’rûf, müteabbid bazı kimselerin Salât-ı Ragâib, nisf-ı Şa’bân gecesinin namazı hakkında, suver-i Kur’âniyye’nin birer birer fazâli hakkında rivayet ettikleri ahâdîs-i Mevzûa bu cümledendir. Bunlar nâsi ibadet ve tâata, tilâvet-i Kur’ân’a terğîb ve teşvîk ediyoruz diye Rasûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm’a iftirâlarını ma’siyet değil, kurbet addetmişler ve mukâbilinde, garîbdir, sevâb ümîdinde bile bulunmuşlardır. Biraz evvel ismi geçen Meysere

¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 1620; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 254; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 573-574. Meysere'nin sadece Kazvin şehri ve serhatlerin faziletleri konusunda kırk hadis uydurduğu ve onun uydurduğu hadislerle sağlam senetler de vaz' ettiği kaynaklarda geçmektedir. İbn Hibbân, Meysere'nin, Kur'ân'ın faziletlerine dair hadisleri uydurma gerekçesi olarak insanları Kur'ân'a teşvik etmek istediğini söylediğini zikreder. İbn Mehdî, zâhid olarak değerlendirdiği Meysere'nin öleceğinde 'Rabbine hüsn-i niyet et' tavsiyesine karşı 'Nasıl etmem ki. Sadece Hz. Ali hakkında yetmiş hadis uydurdum' şeklinde cevap verdiğini aktarır. Meysere'nin fedâile dair uydurduğu rivayet hadis kitaplarında Mervek âlimi ve kâdîsî olan Ebû İsmet Nüh b. Ebî Merzem (173/789) adlı râviye nispet edilmiştir ki meşhur cerh ve tadil âlimlerinin de zikrettiği bu durum muhaldir. Hâkim'in aktardığına göre Ebû İsmet'e surelerin faziletlerine dair rivayetleri nasıl olur da kendisinden bu konuda hiçbir şey rivayet edilmediği halde İkrime'den rivayet ettiği sorulduğunda Ebû İsmet: 'İnsanların Kur'ân tilâvetini bırakıp Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve Ebû İshâk'ın *Megâzî'si* ile meşgul olduklarını gördüğüm için bu hadisi Allah rızası için uydurdum' demiştir. Ancak fıkhı Ebû Hanîfe'den, megâzîyi de Muhammed b. İshâk'tan, tefsiri Kelbî'den, hadisi de Zührî, Haccâb b. Ertât, İbnü'l-Münkedir gibi âlimlerden alan Ebû İsmet, zayıf kimselerden duyduğu rivayetleri bile doğrulamadan kabul etmeyen gayr-i müdelles, sika bir râvi olarak değerlendirilmiştir. Sadece bazen zayıf hadisi kendi görüşünü desteklemek için kullandığından âlimlerin bir kısmı tarafından rivayetleri, zayıf kabul edilmiştir. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 153; Babanzâde Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 283-285.

¹³ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, V, 249.

¹⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 350-366.

¹⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 11-13.

¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 109; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 57; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, V, 407; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 311-312.

¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 28; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 132; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 333; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 163-166.

¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 52; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 261.

de bunlardan biridir. Vâkıâ İmâmü'd-Dîn İbn-i Kesîr'in (700-774) tefsiri ile Süyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda tilâvet-i Kur'ân'ın ve birçok suver-i şerîfinin fazâili hakkındaki ahâdis-i Sahîh'a ve Hasen'e, bir hüsn-i niyet sâhibini böyle bir külfetten âzâde bırakacak kadar çokdur. Böyle olmakla beraber fart-ı gayret akıldan bî-behre olan bu gibi kuru zühhâdî bu gibi bîsûd külfetlere sevk etmiştir. Hatta Kerrâmiyye denilen tâife-i mübtedia terğîb ve terhîb ahâdisini vaz' etmekde hiç beis yoktur demişler imiş. Zehî gaflet! Daha doğrusu zehî hayasızlık! Muhaddisinin unutturmakta en ziyâde müşkilât çekdikleri işte bu nevi' ahâdis-i Mevzûa olmuştur."¹⁹

Bu mevzu rivayetler çeşitli hadis nüshalarında ve tefsir kitaplarında zikredilmiştir. Ebû İshâk es-Sa'lebî (427/1035) ile Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (468/1075) senedleriyle birlikte ve onları taklîden, tefsirinde rivayete pek fazla yer vermediği için dirayet müfessirlerinin başında sayılan Cârullah ez-Zemahşerî (538/1143), Beydâvî (685/1286) ve Ebu's-Suûd (982/1574) gibi müfessirler senetsiz ve merfû olarak bu rivayetlere eserlerinde yer vermiş, sonraki müfessirler de onlara tabi olmuşlardır. Bu âlimler, hadisleri, mevzû' olduklarını açıklamadan eserlerinde zikrettiklerinden ötürü eleştirilmişlerdir. Bu konuda sened zikretmeyenler daha çok tenkide maruz kalmıştır.²⁰

Özetle ifade etmek gerekirse, genel kabul gören görüşe uygun olarak, Allah'ın kelâmı olmaları hasebiyle eşit olsalar da muhtevaları, dikkat etmek istedikleri konular ve sevap kazandırma bakımından bazı ayetler diğerlerinden faziletlidir. Bu şekildeki bir değerlendirme Allah kelâmında noksanlık olduğu anlamına gelmez. Ayrıca insanları Kur'ân tilavetine teşvik için zayıf rivayetleri, durumunu belirtmeksizin aktarmak; bu konuda vaz' edilen haberleri kullanmak ilim ahlakı ile bağdaştırılmayacak bir husustur. İşte bu konuda gelen rivayetleri tespit edip sıhhat derecelerine göre sınıflandırma amacıyla pek çok eser telif edilmiştir.

B. FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN'A DAİR YAZILAN ESERLER

Kur'ân'ın faziletleri konusunda gelen rivayetler öncelikle hadis kitaplarında yerini almıştır. Hadis mecmuaları şüphesiz bu sahanın en sağlam kaynaklarıdır. Kütüb-i sitte imamlarından el-Buhârî (256/870) fezâilü'l-Kur'ân rivayetleri için eserinde ayrı bir kitâb açmış ve mükerrerleriyle birlikte 84 rivayeti 37 bâb altında zikretmiş, Müslim (261/875) ise çeşitli bablar altında rivayetleri zikret-

¹⁹ Babanzâde Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 289.

²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 101; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 157; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432; Babanzâde Ahmed Nâim, a.g.e., I, s. 284. Mevzu' haberlerin uydurma olduğunu söylemeden onları rivayet etmenin haram olduğu konusunda ittifak vardır. Terğîb, terhîb ve fedâile dâir zayıf hadisler ise zayıf oldukları söylenmeden rivayet edilebilir. Babanzâde Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, s. 293. Bu konuda zikredilebilir bir ince ayrıntı da şudur: Müfessirler surelerin faziletine dair haberleri her surenin başında zikrederken Zemahşerî, bu haberleri "surelerin sıfatları" olarak nitelemiş "sıfat, mevsûfun takdîmini gerektirir" diyerek rivayetlere surelerin sonunda yer vermiştir. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432. Onu taklîden Beydâvî ve Ebu's-Suûd da aynı yolu izlemişlerdir.

miştir. İbn Mâce (273/888) *Kitâbu'l-Edeb*'inde elli ikinci bâbı *Sevâbü'l-Kur'ân* olarak açmış ve 15 hadis nakletmiş, ayrıca farklı bölümlerde diğer rivayetlerden zikretmiştir. Ebû Dâvud (275/888) *Kitâbü'l-Vitr*'inde dokuz bab altında Kur'ân'ın ve bazı sûrelerin faziletleri ile kıraat ile ilgili toplam 27 tane hadise yer vermiştir. et-Tirmizî (279/892) '*Sevâbü'l-Kur'ân*' ismiyle 25 bâb altında 51 hadis ihtiva eden müstakil bir bölüm oluşturmuş ve önce sûre ve ayetlerin faziletleri daha sonra da Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili diğer rivayetleri zikretmiştir. en-Nesâî, Kur'ân'ın faziletleri konusunda müstakil bir kitap yazmış, ayrıca *Sünen*'inde de 'Kur'ân konusunda gelen rivayetler' başlığıyla bir bâb açmıştır. Diğer hadis müelliflerinden de bir kısmı konuya özel bab başlığı açarken, bir kısmı da farklı konular içinde hadisleri zikretmişlerdir. Meselâ ed-Dârimî (255/868) de 35 bâb'ta 197 hadis zikrederek bu konuya '*Fezâilü'l-Kur'ân*' başlığıyla ayrı bir bölüm tahsis etmiştir. Beyhakî (458/1066) de *Şuabü'l-Îmân*'ın 19. bölümde '*Ta'zîmu'l-Kur'ân*' başlığı altında 670 tane rivayet zikretmiş ve bunların arasında fezâile dair rivayetlere de yer vermiştir.

Fezâilü'l-Kur'ân konusunda sahabeden Übey b. Ka'b'a nispet edilen eserden²¹ sonra bu konuda yapılan müstakil çalışmalar hicrî üçüncü asrın başlarına kadar uzanmaktadır. Kâtip Çelebi (1067/1657), bu konudaki ilk çalışmanın Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (204/819)'ye ait olduğunu söylemektedir. eş-Şâfiî'nin kaynaklarda geçen eserinin adı *Menâfiu'l-Kur'ân*'dir.²² Bundan sonra da gerek hadis mecmualarında müstakil bir bab halinde, gerekse başlı başına müstakil bir eser olarak *fezâilü'l-Kur'ân* çalışmaları yapılmış ve bu konuda geniş bir literatür oluşmuştur. Biz burada telif edilen eserlerin bazılarının isimlerini vermeye yetineceğiz.²³

1. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), *Fezâilü'l-Kur'ân*:²⁴ Kâtip Çelebi'nin hadisçi metoduyla yazıldığını belirttiği bu eser Mervân el-Atıyye, Muhsin Harâbe ve Vefâ Takıyyuddîn'in tahkik ve tahric çalışması ile Beyrut'ta 1999 yılında basılmıştır.

2. İsmâil b. Amr el-Becelî (227/842), *Fezâilü'l-Kur'ân*²⁵

3. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (229/844), *Fezâilü'l-Kur'ân*²⁶

4. İbn Ebî Şeybe Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Absî (235/849), *Fezâilü'l-Kur'ân*²⁷

²¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

²² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1277, 1835.

²³ Bu eserlerin tespitinde Altundağ'ın tezinden büyük oranda yararlandığımızı burada belirtmekte fayda görüyorum. Ayrıca bkz. Aydemir, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 65-67.

²⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39, 78; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 61; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 512; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1277.

²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX, s. 484.

²⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

²⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, s. 2099; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 512.

5. Hişâm b. Ammâr (245/859), *Fezâilü'l-Kur'ân*²⁸
6. Ebû Abdullah Hafis b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dûrî (246/860), *Fezâilü'l-Kur'ân*²⁹
7. Humejd b. Mahled b. Kuteybe (İbn Zencûye) (251/865), *et-Terğîb ve't-terhîb fi'l-fedâil*³⁰
8. Ebu'l-Fazl el-Abbâs b. el-Ferec er-Riyâşî el-Basrî (257/871), *Fezâilü'l-Kur'ân*³¹
9. Ebû Zekerîya Yahyâ b. İbrâhîm (İbn Müzeyyen) el-Kurtubî (259/873), *Fezâilü'l-Kur'ân*³²
10. Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî (274/887), *Fezâilü'l-Kur'ân*
11. Ahmed b. el-Muazzel b. Gaylân, *Fezâilü'l-Kur'ân*³³
12. Âlî b. el-Hasen b. Faddâl eş-Şîî (290/903), *Fezâilü'l-Kur'ân*³⁴
13. Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays el-Becelî er-Râzî (294/906), *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ nezele mine'l-Kur'âni bi'l-Mekke ve mâ nezele bi'l-Medîne*³⁵: Elimizde mevcut bulunan en kadîm eserlerden biridir. Gazve Büdeyr'in tahkiki ile 1988'de basılmıştır. Üç bölümden oluşan eserin ikinci kısmı kaybolmuştur. Baş tarafında Kur'ân'ın bütünü'nün faziletine dair rivayetler, ardından bazı sûrelerin faziletiyle alakalı rivayetler zikredilmiştir. Rivayetlerin çoğu mevkûf veya maktu'dur. Taberî ve Süyûtî ondan pek çok nakilde bulunurlar. Muhakkikin yapmış olduğu istidrak ile birlikte toplam 338 rivayet bulunmaktadır.
14. İbn Ebî Şeybe Muhammed b. Osmân el-Absî Ebû Ca'fer el-Kûfî (297/910), *Fezâilü'l-Kur'ân*³⁶
15. Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen el-Firyâbî (301/913), *Fezâilü'l-Kur'ân*³⁷
16. Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (303/915), *Fezâilü'l-*

²⁸ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

²⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, VII, 392; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 19-22; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 283.

³¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIX, 234-238; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 372-376; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, I, s. 171.

³² İbn Hayr, *Fehrese*, s. 62; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XIII, 182; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 134.

³³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 518-521.

³⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

³⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 643; a.mlf., *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 449; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s.127; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 512; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1277; Sâlihî, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, II, 350; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, 197; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 46; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, IX, 83; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, I/1, 97. İbnü'd-Durays ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, Ömer Faruk, "Erken Dönem Fezâilü'l-Kur'ân Eserlerinden Bir Örnek: İbnü'd-Durays ve Fezâilü'l-Kur'ân'ı", *Marife*, yıl: 10, sayı 2; Konya, 2010.

³⁶ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1277.

³⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 96-105; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, I, 419.

Kur'ân:³⁸ Fârûk Hammâde tahkiki ile 1980 yılında basılmış olup, Ali Pekcan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

17. Ebu'l-Hasen Ali b. Saîd el-Askerî (305/917), *Fezâilü'l-Kur'ân*³⁹
18. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, (310/921), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴⁰
19. Dâvûd b. Muhammed b. Mûsâ el-Evdenî (321/932), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴¹
20. Alî b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî (329/940), *Fezâilü'l-Kur'ân (Nevâdiru'l-Kur'ân)(İhtiyâru'l-Kur'ân)*⁴²
21. Ebû Ca'fer Muhammed b.Ya'kûb el-Küleynî eş-Şîî (329/940),*Fezâilü'l-Kur'ân*⁴³
22. İbnü'l-Haddâd Muhammed b. Ahmed el-Kinânî (344/956), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴⁴
23. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Seyyâr el-Basrî (360/978), *Sevâbü'l-Kur'ân*⁴⁵
24. Ebu's-Şeyh b. Hayyân (369/979), *Fezâilü'l-Kur'ân*
25. Ebû Bekir Abdusselâm b. Ahmed b. Süheyl el-Basrî (370/980), *Sevâbu'l-Kur'ân*⁴⁶
26. Kâdî Abdülcebbar (415/1024), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴⁷
27. Ebu'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî (432/1041), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴⁸
28. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Ensârî el-Heravî (434/1042), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁴⁹
29. Ebu'l-Hasen b. Sahr el-Ezdî (443/1051), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁵⁰
30. Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed er-Râzî (454/1062), *Fezâilü'l-Kur'ân ve tilâvetühü ve hasâisü tülâtihi ve hameletihî: Âmir Hasan Sabrî'nin tahkik ve*

³⁸ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 512. Nesâî, *Kur'ân'ın Faziletleri* (Trc. Ali Pekcan), Konya, 2006. Ali Pekcan, esere yazdığı girişte şarihlerin bu eser hakkında, tamamiyle sahih ve hasen hadisler ihtiva etmekte olup, zayıf ve mevzu bir rivayet içermediği şeklindeki değerlendirmelerini nakleder.

³⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 463-464.

⁴⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 288.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1277.

⁴² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 40.

⁴³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, II, s.197; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII, 116.

⁴⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39.

⁴⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, I, 348; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 209.

⁴⁶ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, I, 214.

⁴⁷ Riyâdzâde, *Esmâü'l-kütüb*, s. 247.

⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1277. Ahmed b. Fâris es-Selûm tarafından tahkik edilerek Dâru İbn Hazm tarafından 2006 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Muhakkik iki cilt halinde hazırladığı eserdeki hadislerin tahriclerini de yapmıştır.

⁴⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1277; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 62; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 437.

⁵⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s.1277.

tahriciyle 1994'te Beyrut'ta basılmıştır.

31. Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî (468/1076), *Fezâilü'l-Kur'ân*, *Fezâilü's-Süver*⁵¹

32. Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Ali (Râgıb el-İsfehânî) (502/1108), *Risâle fî fevâidi'l-Kur'ân*⁵²

33. İbnü'l-Haşşâb Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Yemenî (567/1171), *ed-Dürrü'n-nazîm fî havâssi'l-Kur'âni'l-Azîm*: Tek ciltlik bir eser olup el-Vâdiyâşî'nin *el-Berku'l-lâmi'* adlı eseri ile Gazzâlî'nin Havâssi fevâtihi's-suver ve âyât mine'l-Kur'ân adlı eserini cem ederek kaleme alınmıştır. Kur'ân'ın ve tilavetinin faziletleri, hatim duası, besmelenin faziletleri, Kur'ân okuma âdâbı ve her bir sûrenin özellikleri hakkında bilgi verir.⁵³ Matbudur.

34. Ebu'l-A'lâ el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. el-Attâr el-Hemedânî (569/1173), *el-Hâdî ilâ Ma'rifeti'l-Mekâti' ve'l-Mebâdi'*⁵⁴

35. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulvâhid el-Ğâfikî (619/1221), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁵⁵

36. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. el-Muzaffer b. el-Muhtâr er-Râzî el-Hanefî (631/1233), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁵⁶

37. Muhammed b. Abdulvâhid ed-Diyâu'd-Dîn el-Makdisî (643/1245), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁵⁷

38. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtubî (671/1273), *et-Tezkâr fî Efdali'l-Ezkâr*⁵⁸: Kur'ân'ın, okuyanın, dinleyeninin ve amel edeninin faziletini, nasıl okunması gerektiğini ve Kur'ân'a saygıyı ele alır. İlk olarak Mısır'da 1936 yılında Muhammed Emin el-Hancı tarafından neşredilmiş; Ahmed b. Muhammed el-Ğumârî tarafından da hadislerin tahricleri de yapılarak yeniden basılmıştır. Bunlardan başka da muhtelif baskıları vardır.

Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* adlı tefsirinin mukaddimesi de Kur'ân'ın faziletine dair bilgiler içermektedir. Bu mukaddime Alaaddin Ali Rıza'nın tahkikiyle *el-Veciz fî fezâilü'l-kitâbi'l-aziz* adıyla 1992 yılında Kahire'de; Muhammed Talha Bilal tarafından *Mukaddimetü Tefsîri'l-İmâm el-Kurtubî* adıyla 1997'de Beyrut'ta basılmıştır. Ahmed Hicâzî Sakka da bu eserin bir kısmını

⁵¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s.1277. Bu iki müstakil eserden *Fezâilü's-Süver* hakkında Mustafa Altundağ yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

⁵² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s.881.

⁵³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s.736; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 97.

⁵⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s.2026.

⁵⁵ Beyazıt Halk Kütüphanesi 398 numarada bir nüshası mevcut olup 232 varaktır. Altundağ, *Müfessir Vâhidî ve Fezâilü's-Süver'i*, s.8.

⁵⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, s.197.

⁵⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 255.

⁵⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s.383. Yazma nüshası için bk Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr: 42 (h. 1166 tarihlidir).

Fezâilü'l-Kur'ân ve âdâbü't-tilâve adıyla 1989'da Kahire'de neşretmiştir.

39. Muhyiddin Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (676/1277), *et-Tibyân fi Âdâbı Hameleti'l-Kur'ân*: Ahmed İnce tarafından *Kur'ân Ehline Rehber* adıyla 1973'te ve Mehmed Enis Kamer tarafından *Kur'ân'a Hizmet İçin* başlığıyla 1980'de Türkçe'ye tercüme edilerek basılmıştır.

40. el-İmâm Ebu's-Saâdât Afûfiddîn Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî (768/1376), *el-İrşâd ve't-tatrîz fi fazli zikrillâhi ve tilâveti Kitâbihi'l-Azîm*⁵⁹: Müellif eserini *ed-Dürrü'n-nazîm fi havâssı'l-Kur'âni'l-Azîm*⁶⁰ adlı eseri yazarak özetlemiştir. Bu muhtasar Arif Pamuk tarafından Türkçeye tercüme edilerek basılmıştır.

41. Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr (774/1373), *Fezâilü'l-Kur'ân*: İbn Kesîr'in, tefsirine zeyl olarak yazdığı bu eser Buhârî'nin Fezâilü'l-Kur'ân bölümünü örnek alır. Buhârî'nin bablarına göre ondaki hadisleri aynen alır, diğer eserlerdeki konu ile alakalı rivayetleri de ilave eder. Sonunda da kendisi 'kültü' sözü ile konu ile alakalı kıymetli ve özlü muhakemeler yürütüp neticelere varır. Buhârî'nin bablarından başka Kur'ân tilaveti ve Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili bir bölüm ve Kur'ân ezberleme duasını da ekler. Hadisçilerin tarzıyla yazılan bu eser geniş muhtevası ile bir Kur'ân tarihi mahiyetini de haizdir. 1327'de Kahire'de, 1979'da Beyrut'ta basılmıştır. Ayrıca Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1978 yılında İstanbul'da basılmıştır.

42. Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed (İbn Receb) el-Hanbelî (795/1393), *Mevridü'z-zaman ila ma'rifeti fezâilü'l-Kur'ân*: Yüsrî Abdülganî tahkikiyle 1990 yılında Kahire'de (Mektebetü'l-Kur'ân) basılmıştır.

43. Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed (İbnü'l-Cezerî) (832/1429), *Fezâilü'l-Kur'ân*⁶¹

44. İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), *el-İtkân fi fezâilü'l-Kur'ân*⁶²: Muhtasardır.

45. Celâleddîn es-Süyûtî (911/1505), *Hamâilü'z-züher fi fezâilü's-süver*⁶³: Pek çok haber arasından sahih olanları ve uydurmalar dışındaki rivayetleri derleyerek geniş bir çalışma yapmıştır.

46. İbnü'l-Abbâs Ahmed b. el-İklîlî (948/1542), *Şifâu'z-zamân fi fazli'l-Kur'ân*⁶⁴

47. Şemsuddîn Muhammed b. Tûlûn ed-Dimaşkî (953/1546), *Fezâilü'l-*

⁵⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s.68.

⁶⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 72.

⁶¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 45.

⁶² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 8.

⁶³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 723; İbnu'd-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 15 (muhakkikin tespiti). Taşkoprîzâde eserin adını Hamâyilü'z-züher olarak vermektedir. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sâde*, II, 512.

⁶⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, s. 1050. Abdülaziz b. Ahmed bu eseri ihtisar etmiştir.

Kur'ân: Kırk hadislik bir risaledir.⁶⁵

48. Alîyyü'l-Kârî (1014/1606), *Erbaûne hadîsen fî fezâilî'l-Kur'ân*⁶⁶: Süleymaniye Fatih 298 ve Beyazıt 734/5 numarasıyla kayıtları mevcut olan eser Durak Pusmaz'ın yaptığı tercüme ve şerhi ile 1988 yılında basılmıştır.

49. Muhammed b. Abdulvehhâb (1206/1791), *Kitâbü fezâilî'l-Kur'ân*: Fehd b. Abdurrahmân b Süleymân'ın tahkiki ile 1997 yılında Riyad'da basılmıştır.

50. Feyzullah b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî el-Vâiz (1229/1813), *el-Vesîletü'n-nâfia fî fezâilî'l-Kur'ân*⁶⁷

51. Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. el-Ğassânî el-Vâdiyâşî, *el-Berku'l-lâmi' ve'l-ğaysü'l-hâmi'*⁶⁸: Önceki kaynaklardan özetlenerek hazırlanan bu eserde ayrıca havâssu'l-Kur'ân, ayet ve hadislerin sayısı hakkında bilgiler de yer almaktadır.

52. Ebu'l-Vakt Abdülmelik b. Ali es-Siddîkî el-Kazvînî, *el-Hablü'l-metîn fî'l-ezkâr ve'l-ed'iyeti'l-me'sûra an seyyidi'l-mürselîn*: Yedi bölümden oluşan kitabın altıncı bölümü Kur'ân'ın faziletlerine dairdir.⁶⁹

53. İbn Hârûn el-Evdenî, *Fezâilü'l-Kur'âni'l-Azîm*⁷⁰

Ayrıca İbnü'l-İmâd'a ait olduğu belirtilen “*et-Tuhfe fî fazli'l-Kur'ân*” isimli manzum bir çalışma da bulunmaktadır. Eser, Süleymaniye Kadızâde Mehmet Efendi bölümü 555/1 numarada kayıtlıdır.

Bunlardan başka el-Hakîm et-Temîmî, Muhyiddîn Abdurrahîm b. İshâk b. Mervân el-Kuraşî el-Büvni ve İmâm Ca'fer es-Sâdık'ın *Menâfiu'l-Kur'ân adlı eserleri*; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed es-Safvânî, İbn Hassân er-Râzî'nin *Sevâbü'l-Kur'ân* adlı eserleri⁷¹; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Abdulvâhid b. İbrahim el-Ğâfikî'nin *Lemehâtü'l-envâr ve nefehâtü'l-ezhâr*'ı; Muhammed b. Abdîrâsûl el-Berzencî'nin *İrşâdü'l-ewvâh ilâ ma'nâ hadîsi men karae harfen min Kitâbillâh*'ı; Muhammed Mekki et-Trabzonî'nin *ed-Dürarü's-semîne fî fezâilî'l-âyât ve's-süveri'l-azîme'si*; Muhammed b. Halef el-Vâd'âşî'nin *ed-Dürrü'n-Nazîm fî menâfii' âyâtî'l-Kur'âni'l-Azîm*'i; Abdurrahman el-Ğirnatî'nin *Behcetü'z-zaman fî fazli'l-Kur'ân*'ı; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ammâr el-Kûfî eş-Şîî ve Muhammed b. el-Hasen es-Saffâr'ın *Fazlu'l-Kur'ân*'ları; bu konuda yazılan diğer ki-

⁶⁵ İbn Kesîr, *Kur'ân'ın Faziletleri*, s. 14.

⁶⁶ Alîyyü'l-Kârî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti Hakkında Kırk Hadis* (trc. Durak Pusmaz), Bahar Yay., İstanbul, 1988. Kitabın orijinal adı *Feydu'l-muîn alâ cem'il-erbeîn fî fadli'l-Kur'âni'l-Mübîn* olarak da geçmektedir. İsmetullâh İnâyetullah tarafından tahkik edilmiştir.

⁶⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, s. 708.

⁶⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 239.

⁶⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 629.

⁷⁰ Riyâdzâde, *Esmâü'l-kütüb*, s. 245.

⁷¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, 348.

toplardır.⁷²

Fezâile dair eser yazdıkları bilindiği halde eserlerinin ismi veya yaşadıkları asır bilinemeyen müellifler de mevcuttur: ed-Dıya el-Makdisî (204), Ebu'l-Atâ el-Müleyhî, İbn Şübeyl, Ömer b. Heysem (Amr b. Hüseyim) el-Kûfî, Ebu'n-Nasr el-Abbâsî (Ebu'n-Nadr el-Iyâşî) eş-Şîî, Abbâs b. Esbeğ el-Hemdânî, İbn Abdülhâdî.⁷³

Fezâilü'l-Kur'ân'a Dair Yapılan Muasır Çalışmalar

1. Muhammed Zekeriyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî, *Fezâilü'l-Kur'âni'l-Hakîm*: Hindistan'da Urdu dili ile yazılmış olup Kur'ân'ın faziletine dair 40 hadis ele alınmış ve bir tekmile ilave edilmiştir. Hindistan'da muhtelif kereler basılan eser Muhammed Vâdîh en-Nedvî tarafından Arapçaya çevrilmiş ve 1972'de basılmıştır.⁷⁴

2. Rıdvân Muhammed Rıdvân, *Fezâilü'l-Kur'ân*: Ebû Gudde'nin ifadesine göre müellif eserine sadece sahih hadisleri almıştır. 1941'de Kahire'de basılmıştır.

3. Ebu'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Ğumârî (1910-1993)⁷⁵, *Fezâilü'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986: Kur'ân'ın faziletlerine dair pek çok hadisi inceleyen müellif zayıf ve mevzu rivayetleri tespit ederek okuyucuları bu hususta uyarmıştır.

4. Abdullah Sirâcuddîn (1923-2002), *Tilâvetü'l-Kur'âni'l-Mecîd: Fezâilühâ, Âdâbühâ, Hasâisühâ*, Halep, ts.

5. Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, *el-Ehâdisü's-sâbite fî fedâilü süver ve âyâtü'l-Kur'ân (Mevsûatü fezâili süver ve âyâtü'l-Kur'ân)*, Dâru İbnü'l-Kayyim, Riyad, 1409.

6. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul, 1976.

7. Abdullah Aydemir, *Hız Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir, 1981.

8. Abdullah Aydemir, "Fezâilü'l-Kur'ân", *DİA*, XII,

9. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, *Tecvîdü'l-Kur'ân ve Yelîhi Risâletün fî Fezâilü'l-Kur'ân*.

10. Tayyip Okiç, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûp ve Kırâati*, Ankara, 1963.

11. Kadir Kaya, *İlim ve Kur'ân'ın Faziletleri: 300 ayet ve 250 hadis*, İstanbul, 1968.

12. Arif Pamuk, *Resulullah'ın Dilinden Sûrelerin Hikmeti, Fazileti ve Dualar*,

⁷² Bu eserlerin *Keşfu'z-Zünûn*'daki yerleri için bkz. Aydemir, *Kur'ân'ın Faziletleri*, s. 65-66. Ayrıca bkz. Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, *Mevsûatü fedâili süver ve âyâtü'l-Kur'ân*, I, 10-11.

⁷³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 39-40; İbn Hayr, *Fehrese*, 63; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn*, II, 1277.

⁷⁴ İbnü'd-Durays, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s.15 (Gazve Büdeyr'in tespiti).

⁷⁵ Kandemir, "İbnü's-Sıddîk Ebu'l-Fazl", s. 207-209.

İstanbul, 1968. *Resûlullah'ın Dilinden Sûrelerin Fazileti*, İstanbul, 1980, 1981.

13. Mustafa Necati Bursalı, *Ayet ve Hadislerle Kur'ân'ın ve Sûrelerin Faziletleri*, İstanbul, 1983.

14. Ali Turgut, *Kur'ân-ı Kerîm'in Özellik ve Üstünlükleri*, Sûrelerin Faziletleri, İstanbul, 1983.

15. Atik b. Gays Bilâdi, *Fezailü'l-Kur'ân*, Dâru Mekke, Mekke, 1990.

16. Zeki Yıldırım, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, sayı: 9, s. 395-401.

17. Mehmet Özcan, *Kur'ân'ın Fazileti İle İlgili Hadisler* (Danışman: Mücteba Uğur), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yüksek lisans tezi), Ankara, 1993.

18. Yakup Turan, *Hadislerde Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 1993: Lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

19. İbrâhim Ali Seyyid Ali İsa, *Ehâdîsü'l-âsâri'l-vâride fî fezâili suveri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Dârü's-Selam, 2001.

20. Saffet Sancaklı, "Sûrelerin Faziletiyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği", *İslâmî Araştırmalar*, 2001, cilt: XIV, sayı: 1, s. 129-144.⁷⁶

21. Mustafa Özel, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İstanbul, 2002.

22. Arif Pamuk, *Kur'ân Okumanın Faziletleri*, İstanbul, 2002.

23. Akif Aydın, "Kur'an-ı Kerim Okumanın ve Dinlemenin Fazilet ve Âdâbı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 7, s. 127-152.

24. Levle el-Kudaybî, *Faziletü tilâveti'l-Kur'ân ve hameletihî*, 1427/2006.

25. Münire Muhammed Nasır ed-Devserî, *Esmâu suveri'l-Kur'ân ve fezâilehâ*, Daru İbnü'l-Cevzi, Demmam, 1429: Matbu hale getirilmiş yüksek lisans tezidir.

26. Âdem Karataş, *Hadislerde Kur'ân Okumanın Faziletleri*, Konya, 2008.

27. Âdem Karataş, *Kırk Ayette Kur'ân Okumanın Faziletleri*, Konya, 2009.

28. Âdem Karataş, *Kırk Hadiste Kur'ân Okumanın Faziletleri*, Konya, 2009.

29. Ebû Hattâb el-İvâdî, *Fezâilü süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm kemâ hakkakaha'l-allâme el-Elbânî*.

30. Behlül Düzenli, *40 Âyet ve 40 Hadiste Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İstanbul, 2011.

Ayrıca Kur'ân'ın bazı sûrelerinin faziletlerine dair kaleme alınan eserler de mevcuttur. Bu konudaki eserler de şunlardır:

⁷⁶ Aynı makale *Diyanet İlimi Dergî*, 2002, cilt: XXXVIII, sayı: 3, s. 147-172'de de bulunmaktadır.

1. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kûfî (h. 3.asır), *Sevâbü sûrati'l-Kadr*⁷⁷
2. Nakıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Kuraşî (h. 622), *Hasâisü's-dirri'l-kerîm fî fazlı Bismillâhirrahmânirrahîm*⁷⁸
3. Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (h. 817), *Hâsilü kûratu'l-halâs fî fezâili sûrati'l-İhlâs*⁷⁹
4. Ali b. İbrâhîm b. Ebibekr el-Ensârî, *el-Feyzü'l-kudsî an Âyeti'l-Kürsî*⁸⁰
5. Zeynelâbidîn Muhammed b. Muhammed eş-Şâfîî (h. 965), *el-İbrîzi'l-hâss fî fezâili besmeleti ve sûrati'l-İhlâs*⁸¹
6. Muhammed el-Bâbilî el-Kâhirî (h. 1077), *İkdü'd-dürri'n-nazîm fî fazlı Bismillâhirrahmânirrahîm*⁸²
7. Mustafa b. Abdullah er-Rûmî (h. 1186), *Tezkîru'n-nâsîn fî fezâili Yâsîn*⁸³
8. Ahmed b. Muhammed el-Mısrî, *el-Feyzü'l-kudsî fî fazlı Ayeti'l-Kürsî*⁸⁴
9. Muhammed b. Hassân er-Râzî, *Sevâbu sûrati'l-Kadr*⁸⁵
10. Ebû Nuaym, *Fezâilü'l-İhlâs*⁸⁶
11. Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed b. el-Hasen el-Hallâl (439), *Fezâilü'l-İhlâs*⁸⁷
12. Hüseyin b. Muhammed, *Fezâilü besmele*⁸⁸
13. Celâleddîn es-Süyûtî (911/1505), *Fezâilü sûratey el-Kadr ve'l-İhlâs*⁸⁹
14. Yûsuf b. Abdullah el-Hüseyinî, *Erbeûne hadîs teteallaku bi sûrati'l-İhlâs*⁹⁰
15. Arif Pamuk, *Sûre-i Yasin ve Fazileti*, İstanbul, ty.
16. Yusuf Tavaslı, *Ayete'l-Kürsî Faziletleri Tefsir ve Yorum*, İstanbul, ty.
17. Hasan Hulki Mert, *Euzü Besmele'nin Hikmet ve Faziletleri*, İstanbul, 1964.
18. Ali Kara, *Kısa sûrelerin kelime kelime manası ve faziletleri: Fatiha, Ya-*

⁷⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, s. 348.

⁷⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, s. 430.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, s. 624.

⁸⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, s. 215. Eser h.873 tarihinde yazılmıştır.

⁸¹ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, s. 11.

⁸² Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, s. 108.

⁸³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, s. 278.

⁸⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, s. 215.

⁸⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, I, s. 348.

⁸⁶ Muhammed b. Rızık, *Mevsûatü fedâil*, I, 11.

⁸⁷ Muhammed b. Rızık, *Mevsûatü fedâil*, I, 11.

⁸⁸ Muhammed b. Rızık, *Mevsûatü fedâil*, I, 11.

⁸⁹ Muhammed b. Rızık, *Mevsûatü fedâil*, I, 11.

⁹⁰ Muhammed b. Rızık, *Mevsûatü fedâil*, I, 11.

sin, Tebareke, Vakıa ve Amme cüzü (namaz sûreleri), İstanbul, ts.

Fezâilü'l-Kur'ân ilmi konusunda yapılan eserleri zikrettikten sonra, onun bir alt dalı olan Havâssü'l-Kur'ân konusunda yapılan eserleri de zikretmek yerinde olacaktır.

1. et-Temîmî, *Havâssü'l-Kur'ân*
2. el-Gazâlî (505/1111), *Havâssü'l-Kur'ân*
3. İbnü'l-Cevzî (597/1201), *Havâssü'l-Kur'ân*⁹¹
4. Ebu'l-Fezâil Ahmed er-Râzî el-Hanefî (631/1233), *Letâifü'l-Kur'ân*⁹²
5. Abdullah b. Es'ad b. Alî el-Yâfiî (768/1368), *ed-Dürerü'n-nazîm fî havâssi'l-Kur'âni'l-Azîm*⁹³
6. Muhammed b. Halîl et-Trablusî, *Mevâhibü'r-Rahmân fî havâssi'l-Kur'ân*⁹⁴
7. Muhyiddin b. Ruhullah el-Ğaznevî, *el-Mir'âtü'l-iyâniyye fî esrâri havâssi'l-Kur'âniyye*⁹⁵
8. İsâ b. Selâme b. İsâ el-Bekrî, *Levâmu'l-esrâr fî havâssi'l-Kur'ân*⁹⁶

Bu müstakil eserlerden başka müfessirler de tefsirlerinde sûrelerin başında veya sonunda -çoğu zayıf ve uydurma olmasına rağmen- Kur'ân'ın faziletlerine dair gelen rivayetlere yer vermişlerdir. Zemahşerî (538/1144), Beydâvî (685/1286), Râzî (606/1209), Ebu's-Suûd (982/1574) gibi müfessirlerin büyük çoğunluğu, rivayetleri, sıhhat derecelerine dikkat etmeksizin, hatta bazen sahih rivayetleri göremeden zayıf ve uydurma rivayetleri alarak, eserlerinde zikretmişlerdir. Ancak İbn Kesîr (774/1373) ve Hâzin (725/1324) gibi bazıları rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bazı müfessirler (Taberî vb.) rivayetlerin senetlerini de zikretmiş ve sahih rivayetlere önem ve öncelik vermişlerdir. Senedleri zikredenlerden bazıları ise (İbn Merdûye, Sa'lebî vb.) pek çok zayıf rivayete de yer vermiştir. Kimi (Süyûtî vb.) hiçbir ayırım yapmadan sadece rivayetleri vermekle yetinmiş, kimi (Şevkânî vb.) de seçme rivayetleri zikretmiştir. Müfessirlerin çoğu ise senedleri hafzetmek ve sıhhat derecelerini geri plana atmak suretiyle rivayetleri eserlerine almışlardır.

SONUÇ

Kur'ân ilimlerinden biri olan Fezâilü'l-Kur'ân'ın kaynağı, bu konuda Hz.

⁹¹ Süleymaniye ktp., vr. 214.

⁹² İsmâil Paşâ, *İzâhü'l-meknûn*, II, 405.

⁹³ Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 72.

⁹⁴ İsmâil Paşâ, *İzâhü'l-meknûn*, II, 601.

⁹⁵ İsmâil Paşâ, *İzâhü'l-meknûn*, II, 460.

⁹⁶ İsmâil Paşâ, *İzâhü'l-meknûn*, II, 413.

Peygamber'den aktarılan rivayetlerdir. Allah'ın kendisine yüklediği tebliğ görevini hakkıyla yerine getiren Hz. Peygamber, O'na layıkıyla kul olabilme adına, kendisine vahyedilen ayetleri bizzat hayatında yaşamış ve ümmetini de buna teşvik etmiştir. İbadetlerin en faziletlielerinden olarak nitelediği Kur'an tilaveti ve Kur'an'ı öğrenerek yaşama konusunda hem ümmeti için en güzel örnek olmuş, hem de güzel örnek olacak bir nesil yetiştirmiştir. Ümmetini Allah'ın kitabına sımsıkı sarılmaya yöneltmek için, Kur'an'ın, öğrenim ve öğretiminin, tilavetinin, ezberlenmesinin önemine dikkat çeken sözler irâd etmiştir. Kur'an'da daha çok dikkat edilmesi gereken konuları barındıran sûre ve ayetler üzerine biraz daha fazla eğilmemiz için onların faziletleri hakkında da yönlendirici bazı sözler söylemiş ve bu hadisler nesilden nesile aktarılmıştır. Daha sonraki dönemlerde müstakil kitaplarda bir araya getirilen bu tür rivayetler hem tefsir hem hadis ilmini ilgilendiren yeni bir ilim dalını, Fezâilü'l-Kur'an'ı doğurmuştur.

Kur'an'ın faziletleri konusunda âlimler arasında ittifak olsa da bazı ayet veya sûrelerin faziletleri konusu tartışılmıştır. Bir kısım ilim ehli, Kur'an'ın bütün parçaları birbiri ile aynı değerdedir diyerek ayetlerin birbirine üstünlüğünü reddetmiş; diğer bir kısım ulemâ da Allah sözü olmaları hasebiyle eşit olsalar da muhtevaları, dikkat çekmek istedikleri konular ve sevap kazandırma bakımından bazı ayetlerin daha faziletli olduğunu kabul etmişlerdir.

Kur'an'ın İslâm kültüründeki konumuna binâen Kur'an'ın faziletlerine dair pek çok hadis uydurulmuştur. Bunlardan bir kısmı insanları Kur'an'a çekmek için iyi niyetle, bir kısmı Müslümanların zihinlerini meşgul etmek, İslâm'ı karıştırmak gibi kötü niyetlerle vaz' edilmiştir. Ne var ki hadis âlimleri Hz. Peygamber'e isnad edilen bütün rivayetlerin sıhhat derecelerini araştırarak hadis-i şeriflerle uydurma sözleri birbirinden ayırmaya gayret ve özen göstermişlerdir.

İlk asırlardan itibaren Fezâilü'l-Kur'an'a dair pek çok eser kaleme alınmıştır. İlk dönemlerde genel amaç konuyla ilgili rivayetleri iki kapak arasında toplamak olmuş, daha sonraki asırlarda ise cem edilen rivayetlerin sıhhat dereceleri tespit edilmiştir.

Allah'ın insanlığa son vahyi olan Kur'an-ı Kerim'in gerek bütün gerekse sûre sûre faziletleri çoktur. Her bir harfine nice sevapların verildiği, okuyucusuna doğru yolu gösteren, onu cennete götüren, en yüksek derecelere ulaştıran bir kitap elbette üstündür, faziletlidir. Bu konuda ümmete düşen görev Hz. Peygamber'in teşvik ve tavsiyelerini de dikkate alarak Hz. Ebû Bekir gibi cennette köşklerimiz artırmaya çalışmak; bir hayat nizamı ve kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i kendimize düstür edinerek onun ahkâmını hayatımızda hükümfermâ kılmak; okumak, okutmak, anlamak ve yaşamak olmalıdır.

Kur'an'ın faziletleri konusunda gelen rivayetlerin hepsinin sıhhat açısından değerlendirilmeye tabi tutulup, hadis ve tefsir kitaplarının barındırdığı aslı olmayan rivayetleri onlardan temizlemek fezâil konusunda yapılması gereken en önemli işlerdendir. Ümidimiz odur ki bundan sonra yapılan çalışmalarda 'fezâil konusunda zayıf hadisler de kullanılabilir' gevşekliğinin bir tarafa bırakılıp Hz.

Peygamber ve ashabından gelen sahih rivayetler seçilir ve kapsamlı bir fezâil literatürü oluşturulur. Bu yapılırken 'mevzu söz' kalemlerinden sayılan fezâil ile ilgili bütün rivayetleri incelemeyen ceffe'l-kalem reddetme yerine, sahihini zayıfından ve mevzusundan ayırt edip okuyucunun istifadesine sunmak, bu konuda yapılması gereken en doğru iştir.

Kaynaklar

- » Aliyyü'l-Kârî (1014/1605), *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti Hakkında Kırk Hadis* (trc. Durak Pusmaz), Bahar Yay., İstanbul, 1988.
- » Aydemir, Abdullah Hz. *Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, İzmir, 1981.
- » _____, "Fezâilü'l-Kur'ân", *DîA*, XII,
- » Babanzâde Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII, Ankara, 1987.
- » Bağdatlı İsmâil Paşa (?/1839-1339/1920), *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşf'iz-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul, 1972.
- » _____, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, İstanbul, 1951.
- » Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyn (458/1066), *Şuabü'l-îmân* (thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl), I-IX, Beyrût, 2000.
- » Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tefsir Tarihi I*, DİB., Yay., Ankara, 1955
- » Buhârî, Muhammed b. İsmâil (256/870) *Kitâbu't-târîhi'l-kebîr*, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- » Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara, 1985.
- » Davudoğlu, Ahmed (ö. 1903), *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, ts.
- » Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *Cevâhiru'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Reşid Rıza), Dâru İhyâi'l-ülûm, Beyrût, 1990.
- » İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-X, Beyrut, 1953.
- » İbn Hacer, Ahmed b. Ali (852/1447), *Lisânü'l-mizân* (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), I-X, Mektebetü'l-matbûâtü'l-İslâmiyye, Riyâd, 1417.
- » İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbilî (575/), *Fehrese*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- » İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebûbekir (751/1350), *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-dâif* (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Halep, 1970 (*Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, Çeviren: Hanifi Akın, İstanbul, 2004).
- » İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil (774/1372), *Kur'ân'ın Faziletleri* (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul, 1978.
- » İbnü'd-Durays, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (294/906), *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'âni bi Mekke ve mâ ünzile bi'l-Medîne* (thk. Gazve Büdeyr), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1987.
- » İbnü'n-Nedîm (385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1971.
- » İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrazûrî (643/1245), *Ulûmü'l-hadîs* (thk. Nureddin İtr), Dâru'l-fikr, Beyrût, 1986.
- » Kandemir, M. Yaşar, "İbnü's-Siddîk Ebu'l-Fazl", *DîA*, XXI, s. 207-209.
- » Karataş, Adem, *Hadislerde Kur'ân Okumanın Faziletleri*, Ensar Yay., Konya, 2008
- » Kâtib Çelebi (1067/1656), *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul, 1971.
- » Kehhâle, Ömer Rızâ (1905-1987), *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifî'l-kütübü'l-arabiyye*, Beyrut, ts.
- » Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1273) *et-Tezkâr fî fedâilü'l-ekzâr mine'l-Kur'ân'l-Kerîm*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- » Mizî, Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf (ö.742), *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'r-ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrût, 1996.
- » Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, *Mevsûatü fedâilü süver ve âyâtü'l-Kur'ân*, Dâru İbni'l-Kayyim, Riyâd, 1409.
- » Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *Kur'ân'ın Faziletleri* (Trc. Ali Pekcan), Hüner Yay., Konya, 2006.
- » Riyâdîzâde, Abdülâtîf Muhammed, *Esmâü'l-kütübü'l-mütemmim li Keşf'iz-zünûn*, Mısır, ts.
- » Sâlihî, Abû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtü ulemâ'l-hadîs* (thk. Ekrem el-Bûşî), Beyrût, 1989.

- » Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991.
- » Sezgin, Fuat, *Târîhu't-türâsi'l-arabî* (trc. Muhammed Fehmî el-Hicâzî), Riyâd, 1991.
- » Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebîbekir (911/1505), *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbî'n-Nevevî I-II*, Beyrût, 1996.
- » Taşkoprîzâde Ahmed b. Mustafa (968/1561), *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevdûâti'l-ulûm*, I-III, Beyrût, 1985.
- » Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV., İstanbul, 1991.
- » Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (748/1374), *Siyeru a'lâmi'nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvüd-Ali Ebû Zeyd), I-XXV, Beyrût, 1983.
- » _____, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrût, 1956.
- » Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah (794/1391), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), I-IV, Kahire, ts.
- » Zirikî, Hayreddin (1396/1976), *el-A'lâm kâmusü terâcimi li eşhürî'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'rabîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut, 2002.